

УДК (477) «Ф.Прокопович»

Наталія Сухолім*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ПЕРІОДУ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ 1700–1721 рр. У ПРАЦЯХ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА

У статті розкривається оцінка відомим церковним і культурним діячем України та Росії Феофаном Прокоповичем складних взаємовідносин між гетьманом І.Мазепою та царем Петром I. Відзначається, що образ українського правителя у його творах подається як негативний, при цьому постать монарха Московської держави всіляко возвеличується.

Ключові слова: Феофан Прокопович, Мазепа, Петро I, Україна, Росія, Швеція, Північна війна, проповіді, панегірики.

В статье раскрывается оценка известным церковным и культурным деятелем Украины и России Феофаном Прокоповичем сложных взаимоотношений между гетманом И.Мазепой и царем Петром I. Отмечается, что образ украинского правителя в его сочинениях представляется как отрицательный, при этом фигура монарха Московского государства всячески превозносится.

Ключевые слова: Феофан Прокопович, Мазепа, Петр I, Украина, Россия, Швеция, Северная война, проповеди, панегирики

The article deals with evaluation of the well-known church and cultural figures of Ukraine and Russia Theofan Prokopovich complex relationships between Hetman Mazepa and the Czar Peter I. It is noted that the image of Ukrainian ruler appears as a negative, with the figure of the monarch of the Moscow State strongly praised.

Key words: Feofan Prokopovich, Mazepa, Peter I, Ukraine, Russia, Sweden, Great Northern War, sermons, eulogies.

Відомо, що окрім проповідей, панегіриків й поетичних творів Феофан Прокопович був автором та редактором декількох історичних творів, серед яких вирізнялася «Гистория Свейской войны» (1717 р.) та «История императора Петра Великого, от рождения его до Полтавской баталии» (надрукована після його смерті, у 1793 р.), де йшлося про політичні та військові події Північної війни 1700–1721 рр. Він також був серед тих, хто одним з перших

* Сухолім Наталія – випускниця Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник – д. і. н., провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України Чухліб Т.В.

започаткував історіографічну оцінку відмови гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи від зверхності московського царя Петра I та його переходу під протекторат шведського короля Карла XII.

Звернення до історичної, т. зв. «світської», тематики не було випадковістю у творчості Феофана Прокоповича. У його книгозбірні нараховувалося близько 25 тисяч різних видань, серед яких було й багато рукописів доби Київської Русі, книг з історії багатьох європейських авторів, в т. ч. й доби античності¹. Сучасник, чернець Домініканського ордену, який у 1720-х рр. перебував у Санкт-Петербурзі писав про бібліотеку Прокоповича: «Его библиотека, открытая для ученых, значительно превосходит императорскую и библиотеку Троицкого монастыря; по своему богатству она не имеет себе равных в России, стране, бедной книгами»².

Ще під час перебування в Україні, професор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович написав алегоричну п'єсу історичного характеру «Владимир» (1705 р.), у якій возвеличував не лише тогочасних церковних ієрархів київського митрополита Варлаама Ясинського та Стефана Яворського, але й складає панегірик московському цареві Петру I та гетьманові Іванові Мазепі у зв'язку з їхніми успішними діями під час Північної війни³. Нагадаємо, що під час написання цього твору Мазепа на чолі 40-тисячного козацького війська вирушив за наказом царя у похід до Польщі на допомогу королю Августу II для спільної протидії шведському вторгненню. У п'єсі автор також прогнозував перемогу українського «лева» над ворогом – польськими союзниками Шведського королівства.

10 липня 1709 р., невдовзі після Полтавської битви, перед московським царем Петром I, який зі своїм численним почтом приїхав до Києва виступив Феофан Прокопович з «Словом похвальним про преславну над військами свейськими перемогу...»⁴. Цей виступ відбувся у приміщенні Софіївського

¹ Гудзий Н.К. Феофан Прокопович // История русской литературы: В 10 т. – Т. III: Литература XVIII века. – Ч. 1. – М.; Ленинград, 1941. – С. 157–175.

² Цит. за: Морозов П. Феофан Прокопович как писатель. Очерк из истории русской литературы в эпоху преобразования. – СПб., 1880. – С. 393. Див. також: Винтер Э. Феофан Прокопович и начало русского Просвещения // Роль и значение литературы XVIII века в истории русской культуры. К 70-летию со дня рождения чл. – корр. АН СССР П.Н.Беркова. XVIII век. – Сб. 7. – М.-Ленинград, 1966. – С.43–46; Самарин Ю.Ф. Стефан Яворский и Феофан Прокопович // Он же. Сочинения. – Т. 5. – М., 1880.

³ Див.: Прокопович Ф. Сочинения / Под ред. И.П.Еремина. – М. – Ленинград, 1961.

⁴ Повна назва цього твору Ф. Прокоповича: «Слово похвальное о преславной над войсками свейськими победе, пресветлейшему государю князю Петру Алексиевичу, всея Великия и Малая и Белая России самодержцу, в лето господне 1709 месяца июня дня 27 Богом дарованной Проповеданное в Киеве при всенародном собрании, в престольной церкви святой Софии, премудрости Божия, на приветствие его светлейшего величества, при его же собственном присутствии: лета того же, месяца июля дня 10».

собору і з одного боку був церковною проповіддю, а з іншого оцінювався як прояв панегіричної творчості політичного характеру. Одночасно «Слово похвальне...» Прокоповича хоча й пов'язувалося з традицією панегіриків, однак за літературними особливостями уявляло собою новий та оригінальний твір, близький до історичного. Саме священик з України вперше оцінив Полтавську битву як подію, що мала велике політичне та суспільно-історичне значення не тільки для Росії, але й для формування нової геополітичної реальності у цій частині Європи⁵.

Проповідь, що була виголошена в Софіївському соборі мала велике історіографічне навантаження, адже у 1709 р. була видана у типографії Києво-Печерської лаври й розповсюджувалася на теренах Росії та України великим як на той час накладом. «Слово похвальне...», на початку якого згадувалось про те, як «велеречивии риторы, егда, хотяще что до удивления похвалити, глаголют, яко превосходит то всякую похвалу я не обретається ему равное слово»⁶ займало обсягом 15 друкованих сторінок⁷. Провідною ідеєю твору стало возвеличування Петра I як оборонця Росії, а також глорифікація його образу як захисника православної віри.

Близько четвертої частини «Слова похвального...» присвячувалося т. зв. українській проблемі, тобто питанню відмови гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи від протекції Московського царства. Воно трактувалася Феофаном Прокоповичем не інакше як «зменническое» та порівнювалося зі зрадою як такою в античну добу всесвітньої історії: «Не маш бо токмо собою яряшеся супостат, но прицепишася к нему и полчища *зменническия*, и зло ко злу приложися. Коего бо zde тебе бяше многоочного опаства, ежы бы своих от чуждых, верных подданных от отступников и *зменников*, приятелей от врагов разознати? Повествует славный стихотворец римский Виргилий, яко, егда греки пленяху и разрушаху град Трои, неции от троянов, побившее

Перша проповідь українського священика на честь Петра I датується 1706 р., коли московський цар вперше відвідав Київ («Слово приветственное на пришествие в Киев его царского величества...»)

⁵ Див., наприклад: Дело о Феофане Прокоповиче. – М., 1862; Чистович И.А. Феофан Прокопович и его время. – СПб., 1868; Петров Л.А. Общественно-политические взгляды Прокоповича, Татищева и Кантемира. – Иркутск, 1959; Ничик В.М. Феофан Прокопович. – М., 1977; Пигарев К.В., Фридендер Г.М. Феофан Прокопович // История всемирной литературы: В 9 томах. – Т. 5. – М., 1986. – С. 363–365; Смирнов В. Феофан Прокопович. – М., 1994; Автухович Т.Е. Прокопович Феофан // Словарь русских писателей XVIII века. – Вып. 2. (К–П). – СПб., 1999. – С. 488–496; Вдовина Л.Н. Феофан (Прокопович) // Общественная мысль России XVII – нач. XX века: Энциклопедия. – М., 2005. – С. 577–579.

⁶ Феофана Прокоповича архиепископа Великого Новгорода и Великих Лук, святейшего правительствующего синода вице-президента, а потом первенствующего члена слова и речи поучительныя, похвальныя и поздравительныя собранья. – Часть 1. – СПб., 1760. – С. 23–37.

⁷ В 1711 р. «Слово похвальне...» було опубліковане на латинській мові у м. Лейпціг. На останніх його сторінках були розміщені вірші «Epinicium albo piesn triumfalna o teyze przeslawney wictorii» в яких згадувався й «odstepca niewierny» (І. Мазепа), але без прізвища.

сшедшихся со собою некия воя греческие, броня их и щити на себе возложиша и таковым покровенны суще видом, многих иных супостатов нечаянно побиваху; мняху бо тыи, яко вси суть, и бе опаства схождахуся. Не тако ли творяшеся и во смущении сем *зменническом*? Разве яко тамо доброу хитростию подвизахуся за отечество трояни, zde же диаволским наущением на пагубу своего ж отечества мечтахуся клятвопреступнии *зменници*. Но и большее zde и неудоб познаваемое бяше коварство: не броня бо токмо, но и лице и родство наше ношаху на себе изверги отечества нашего; под видом же тым таяшеся вражда, яко же и известно есть из последней твоей, пресветлейший монархо, грамоти о лукавых запорожцах. Брань убо сия сотворися брань ночная; аки бо в темной нощи, великое бяше недоумение, кого хранитися, на кого наступати, кого заступати; в едином граде, в едином дому бытии двоих противных стран оружия? (виділення тут і далі. – Авт.)»⁸, - проголошував Феофан Прокопович перед Петром і в Києві. Хоча імені та прізвища українського гетьмана у цьому творі не згадувалося, однак слухач і читач повинен був зрозуміти, що саме про Івана Мазепу йдеться у таких гучних словах та словосполученнях як «проклятый и неблагодарный раб», «безсовестный раб», «проклятый сей зменник», «враг сей и ляхолюбец», «змий», «внутрсущий супостат», «изменниче, не токмо телом, но и душой хромой» тощо.

Всіляко принижуючи гетьмана Мазепу («...псы не угрызают господий своих, звери свирепые питателей своих не вредят; лютейший же всех зверей раб пожела угрызти руку, ею же на толь высокое достоинство вознесен... лжет бо, сыном себе российским нарицаая, враг сый и телолубец») священник на цьому негативному тлі одночасно звеличував царя Петра I та порівнював його з видатними історичними особами античної доби, а також біблійними героями.

Як відзначала сучасна дослідниця Н.Кочеткова, саме у Ф.Прокоповича вперше з'являються посилання не тільки на біблійські та античні історичні приклади, але й на звичаї і традиції сучасних йому європейських народів⁹. Царю Петру I так сподобалася промова українського священника, що він відразу ж наказав її роздрукувати окрім російської ще й на польській та латинській мовах. Російський монарх також згадав про Феофана Прокоповича під час Прутського походу 1711 р., коли російські війська вступили до столиці Волоського князівства міста Ясси. Київського священника спеціально викликали до цього міста, щоб на другу річницю Полтавської перемоги він знову виголосив свою панегіричну проповідь перед Петром I.

Наприкінці 1709 р. Феофан Прокопович виголосив ще одне похвальне слово, яке було зроблене на честь найближчого соратника Петра I Олександра

⁸ Феофана Прокоповича архиепископа Великого Новгорода... – С. 27.

⁹ Кочеткова Н.Д. Ораторская проза Феофана Прокоповича и пути формирования литературы классицизма // XVIII век. – Ленинград, 1954. – Сб. 9. – С. 54.

Меншикова¹⁰. У ній російський воєначальник всіляко возвеличувався як успішний полководець доби Північної війни та переможець українського війська в Батурині. При цьому київський священник виправдовував Меншикова за здійснення у столиці Лівобережної України жорстокої різни над «единоверным» и «единородным» мирним населенням: «Батурин – град крепкий и местом самый неприступный: нужда в том превеликая, яко великой скорости требоваше дело. Обаче скорее совершися за его ж светлости изрядным приводом. О благополучия российского! Не радуемся о кровопролитии единовверных и единородных, ниже сам хотяше того сей их преславный победитель: посылаше неоднократно, якоже сами засвидетельствуют, милостивые и верные увещевания, но понеже зibleмым и непостоянным умом наушение *зменническое* паче клятвенной своей ко своему монархе верности предпочести неубоашеся. Слезы и кровь его на их прелестника да обратитися, болезнь его – на главу его! Всей же России торжествовать подобает!...»¹¹.

Очевидно, що такі панегіричні проповіді історичного характеру не залишилися поза увагою московського царя Петра I й він викликав Феофана Прокоповича до нової російської столиці. В одній із своїх перших проповідей, яка була виголошена 1715 р. відразу ж після прибуття в Петербург, колишній український священник відверто виступив у якості публіциста та апологета реформаторської й імперської політики Петра I. Зокрема, у зв'язку з продовженням Північної війни з Швецією, він вказував на те, що «державе Российской подобало простретися за пределы земные и на широкие моря пронести область свою». Такі надбання для Росії мали відбутися «не серебром купеческим, но Марсовым железом», тобто за допомогою військової сили та завоювань.

У 1717 р., вже після переїзду до Росії, Феофан Прокопович опублікував у Санкт-Петербурзькій типографії «Похвальное [слово] о баталии Полтавской, проповеданное в Санктпетербургском Троицком соборе». У ньому були й такі слова: «Скверное лице, мерзкая машкара, струп и студ (стыд – *Авт.*) твой Малая Россие, измена Мазепина...»¹². Як бачимо, тут Прокопович удосконалив свою оцінку мазепиної «зради», роблячи її «здобутком» усієї Малої Росії – України. При цьому священник продовжував героїзувати дії російських солдат під час Полтавської битви: «...Но сердца российская ваша, храбрейшии генералы и протчи офицеры, ваша, вси воины дерзостнейшии, сердца забыли телеснаго своего состава, возомнили себе быти адамантиновы, или

¹⁰ Повна назва цього твору Ф.Прокоповича: «Слово похвальное в честь славных дел светлейшего римского и российского государства князя Ижерского, генерального губернатора, и государственных тайных дел министра, и генерала главного над всею кавалериею, кавалера, и фельдмаршала, и прочее и прочее, господина Александра Даниловича Меншикова, проповеданное в Киеве, в церкви монастыря братского киевского Богоявленского при училищах в присутствии его княжой светлости. Лета Господня 1709, декабря 6 дня».

¹¹ Феофана Прокоповича архиепископа Великого Новгорода... – Ч. 1. – С. 51–73

¹² Пекарский П.П. Наука и литература в России при Петре Великом. В 2-х т. – Т. 1. Введение в историю Просвещения в России XVIII столетия. – СПб, 1862. – С. 483–484.

паче забыли житейския сладости и смерть предпочли на житие: так вси прямо стрельбы, в лице смерти, никто же вспять не поглядает; единое всем попечение, дабы не с тылу смерть пришла»¹³. Одним з перших Феофан Прокопович звернув увагу й на перемоги російського війська на початковому етапі Північної війни, в 1702–1703 рр.: «Разбила русская храбрость замок ваш Ноттебург, разорила Канцы, добыла Дерпта, крепкаго, сломила железную Нарву»¹⁴.

2 червня 1718 р. Феофан Прокопович був висвячений у псковські єпископи Російської православної церкви. З цього часу він став найближчим дорадником Петра I у церковних та світських справах. Окрім великої кількості богословських трактатів і проповідей, він пише публіцистичні статті, підручники, редагує переклади іноземних книг, пише передмову до морського статуту тощо. Наприклад, передмова до морського статуту супроводжувалася змістовними історичними довідками щодо розвитку флоту в Росії та інших країнах світу. А в «Слове похвальном о флоте российском», проаналізувавши дії російського флоту на Балтійському морі під час Північної війни, запитував: «Понеже не к единому морю прилежит пределами своими сия монархия, то как не бесчестно ей не иметь флота?». На честь закінчення Північної війни у зв'язку з укладенням у 1721 р. російсько-шведського Ніштадтського миру Феофан Прокопович виголосив «Слово о состоявшемся между империею Российскою и короною Шведскою мире 1721 года»¹⁵. У ньому, зокрема, зазначалося «...Когда нужда настала прилежно смотреть как бы целость отечества сохранить от толь сильных супостатов, было ли время и помислить строить многотрудныя и многоценныя флоты...»¹⁶. (С.119).

Феофан Прокопович знову згадав про «українську зраду» ще в в одному церковному «Слові...». Воно було написане, проголошене і видане у 1725 р. на смерть російського імператора Петра I-го, який помер 28 січня: «Но и то еще да судит кто не великим. Что же когда и внутренния российския силы начали терзаться! Бунт донский, бунт астраханский, измена Мазепина – не внутреннее ли се терзание? Не самой ли утробы болезни? И тако до того пришло было, что во оной войне не просто уже не крепкая, но больная сущи Россия со Швециею, паче прежняго возсилевшею, воевала. Каковаго же, – разсудите, слышателие, – каковаго и коликаго государя оное толь лютое время требовало? Многоочитаго воистинну и многорукаго, или паче многосоставнаго, и на многая места и дела разделять себе могущаго. Тот же то и таков был Петр наш!...»¹⁷. Ще в одній проповіді, яка була виголошена у

¹³ Феофана Прокоповича архиепископа Великаго Новаграда... – Ч. II. – С. 56.

¹⁴ Там же. – С. 53.

¹⁵ [Феофан Прокопович] О состоявшемся мире между Империею Российскою и Короною Шведскою. – СПб, 1723.

¹⁶ Феофана Прокоповича архиепископа Великаго Новаграда... – Ч. II. – С. 119.

¹⁷ [Феофан Прокопович] Слова на похвалу блаженныя и вечнодостойныя памяти Петра Великаго, императора и самодержца всероссийского, и протчая, и протчая, в день тезоименитсва его проповеданное в царствующем Санктпетербурге, в церкви

день Петра і Павла (початок липня 1725 р.) російський ієрарх пояснив історичне значення діяльності Петра I, що серед іншого полягало насамперед у перемозі в Північній війні 1700–1721 рр.¹⁸

Як відзначають дослідники, з сорока способів складення проповідей, які на той час були відомі в Європі, у стінах Києво-Могилянської академії використовували близько дванадцяти, однак більшість з них уявляли собою абстрактний канон, що не передбачав «зв'язку з сучасністю»¹⁹. Феофан Прокопович одним із перших почав відходити від цієї традиції висвітлюючи у своїх виступах події Північної війни 1700–1721 рр., тобто реальну історичну подію. По суті, проповідь у нього перестала бути проповіддю, а стала світським твором, за жанром – історичною публіцистикою²⁰. Пізніше А.Сумароков так писав про стиль Феофана Прокоповича: «Малороссийские речения и требуемые, не ведаю ради чего, чужестранные слова сочинения его несколько безобразят; но они довольно заплачены другою чистотою»²¹. Тобто, «чистотою» такого висвітлення політичних та військових подій, яка була необхідна Петру I.

Окрім того, Феофан Прокопович відобразив перемогу російських військ у Полтавській битві у своєму вірші під назвою «Епінікіон, сієсть песнь победная о тоєйжде преславной побиде...». Його було написано в урочистому стилі з використанням риторичних фігур і міфологічних образів. Тут знову гадувалося про «зраду» гетьмана Мазепи:

...Но и zde непостоян злий зменник явился,
Зменник Царю и Марсу: егда бо отряся
Поле бою страшного – не токмо входити
В ратный огонь, но ниже издалече зрети
Не дерзнул; но сугуб стыда приял вместо раны.
Не постоян во вере – трепетне во брани!

Під рядком цієї поезії «Уже брань десятое лето начинаше...» малася на увазі Північна війна, яка почалася в серпні 1700 р.

Інший вірш Феофана Прокоповича називався «За Могилою Рябою»²² і присвячувалася описанню програної битви війська Петра I на річці Прут, що

Живоначальныя Троицы, святейшего правительствующего Синода вице-президентом, преосвященнейшим Феофаном, архиепископом псковским и нарвским. – СПб, 1725.

¹⁸ Феофан Прокопович. Краткая повесть о смерти Петра Великого императора и самодержца Всероссийского, сочиненная Феофаном Прокоповичем, Архиепископом Новгородским и Св. Синода Первенствовавшим Членом. С присовокуплением описания порядка, держанного при погребении блаженной высокославной и вечнодостоинешей памяти Всепреспетлейшего, Державнейшего Петра Великого, Императора и Самодержца Всероссийского и блаженной памяти Ее Императорского Высочества, Государыни Цесаревны Натальи Петровны. – Спб., 1831.

¹⁹ Петров Н. Из истории гомилетики в старой Киевской академии. Труды Киевской духовной академии. – №1. – 1866. – С. 97–102.

²⁰ Кочеткова Н.Д. Ораторская проза Феофана Прокоповича... – С. 57.

²¹ Сумароков А.П. Полное собрание всех сочинений. – Ч.6. – СПб, 1843. – С. 298.

²² Чистович И. Феофан Прокопович и его время. – Спб., 1868. – С. 16.

відбулася в 1711 р. Ним також було складено вірш «Запорожец кающийся»²³, де висвітлювався негативний образ козацтва Запорозької Січі, що перейшло на бік шведського короля Карла XII та поневірялося під його владою:

...Что мне делать, я не знаю,
А безвестно погибаю:
Забрел в лісы непроходны,
В страны гладни і безводни;
Атамани і гетьманы,
Попал я в ваши обманы...²⁴

Окрім того, цей вірш виконував певне політичне замовлення, адже закликав запорозьких козаків покаятися та повернутися під владу московського царя:

Да мой же в том розум твердый,
Что Бог і Цар милосердый:
Государ гнів свій отставить,
І Бог мене не оставить²⁵.

Тут Феофан Прокопович знову виступив апологетом «божественної» влади російського царя, при якій головним обов'язком підданих є безумовне виконання його указів і розпоряджень.

Коли в 70-х рр. XVIII ст. російський історик та архівіст М.Щербатов розібрав особистий («кабінетний») архів Петра I, то знайшов там рукопис під назвою «История императора Петра Великого, от рождения его до Полтавской баталии» з редакційними правками Феофана Прокоповича. М. Щербатов видав цей твір за авторством Прокоповича, адже на користь останнього свідчила наявність у тексті багатьох українізмів та полонізмів²⁶.

Якщо проаналізувати текст «Истории імператора Петра Великого...», то можна зробити висновок, що її автор при висвітленні подій Північної війни використовував як головне джерело «Журнал поденный...» та «Гисторию Свейской войны». На сторінках цього твору неодноразово згадується про Україну. Зокрема Феофан Прокопович писав, що коли у 1705 р. військові дії шведської армії перенеслися в Литву та Курляндію: «был близкий догад, что в Малую Россию войти, и оттуда угодно и в города Великороссийские простираться мыслит Швед»²⁷. Автор також залишив свідчення про те, як «многонародно и радостно» царя Петра I зустрічали в Києві 4 липня 1706 р. При цьому тут подається короткий опис Києва з його старожитностями. Далі

²³ *Чистович И.* Феофан Прокопович и его время. – Спб., 1868. – С. 600–601.

²⁴ Українська література XVIII ст. Поетичні твори, драматичні твори, прозові твори. – К., 1983. – С. 315.

²⁵ Там само. – С. 317.

²⁶ Прокопович Феофан. История императора Петра Великого, от рождения его до Полтавской баталии, и взятия в плен остальных шведских войск при Переволочне, включительно. – Ч. I–III. – СПб., 1773.

²⁷ Там же. – Ч. III. – С. 152.

розповідається про ініціативу московського царя закласти поблизу Києво-Печерської лаври нову фортецю та відзначається, що головна роль при її освяченні належала місцеблюстителю патріаршого престолу, українцю Стефану Яворському.

В «Истории императора Петра Великого» повідомляється про те, що гетьман І.Мазепа ще в 1705 р., під час відвідин княгині Дольської, започаткував таємні відносини з поляками. Феофан Прокопович настійливо вказував на існування попередніх домовленостей між гетьманським урядом та королями Станіславом Лещинським і Карлом XII й навіть говорив про складення ними спільного плану військових дій в Україні. За словами автора Мазепа «укрепил и провиантом довольным наполнил» Батурин й інші міста для того, щоб гідно зустріти противників Петра І.²⁸ Також він пише, що київський військовий воевода Д.Голіцин «получив от доброжелательных людей известие о казнах Мазепиных в Киевопечерской обители... крыемых, не трудно и сию и оную отобрал»²⁹. Відмова І. Мазепа від зверхності Петра І подається автором «Истории императора Петра Великого» як політична зрада, що, у свою чергу, стало головною причиною, яка визначила похід шведського короля Карла XII до російських володінь.

Отже, «Слова», проповіді, вірші та окремі трактати Феофана Прокоповича почали друкуватися ще за життя цього відомого церковного, політичного, культурного та наукового діяча. Протягом XVIII–XIX ст. деякі його твори видавалися багато разів, поширювалися у списках тощо. Велика частина творчого доробку Феофана Прокоповича присвячувалася подіям Північної війни 1700–1721 рр. та слугувала своєрідним ідеологічним забезпеченням переможної ролі Росії. Українець також став першим, хто започаткував на теренах Російської імперії оцінку подій Північної війни з точки зору тогочасної історіографії. Одночасно Феофан Прокопович постійно героїзував дії російської армії та неодмінно глорифікував образ Петра І. Разом з тим, майже у всіх творах на світську тематику образ довголітнього гетьмана Лівобережної України І.Мазепа подавався як відверто негативний.

Потрібно також зазначити, що один з найближчих дорадників царя Петра І хоча й подавав свої виступи у традиційній формі церковних проповідей, однак досить часто їхній зміст був далекий від релігії як такої. Починаючи від 1709 р. у його виступах, панегіриках та віршах почала переважати світська тематика, при цьому релігійний аспект залишався на другому місці, а в деяких творах був зовсім відсутній. Феофан Прокопович виступав вже не як церковний, а більше як політичний діяч, що оцінював розвиток подій з позицій державних та політичних інтересів Російської імперії.

²⁸ Прокопович Феофан. История императора Петра Великого, от рождения его до Полтавской баталии, и взятия в плен остальных шведских войск при Переволочне, включительно. – Ч. III. – С. 161.

²⁹ Там же. – С. 190.